

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ПІД ЧАС ВІЙНИ

Шелевер Н.В.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
orcid.org/0000-0003-3641-4910
Web of Science Researcher ID: AAI-9623-2021
nataliashelever@gmail.com*

Шелевер Н. В. Особливості забезпечення конституційного права на справедливий суд під час війни.

У статті автор розглядає питання забезпечення гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод права кожного на справедливий суд. На даний час Україна знаходиться у важкому стані, бо Указом Президента України 24 лютого 2022 року оголошено воєнний стан. Це звісно вплинуло на правосуддя, яке здійснюється з певними особливостями, але якість здійснення правосуддя, на думку автора, не повинна погіршуватися під час війни, а, навпаки, покращуватися. Тому у даному дослідженні автор намагається це довести та показати, що недотримання права на справедливий суд має негативні наслідки. На даний час Верховним Судом змінено територіальну підсудність судових справ, у зв'язку з тим, що деякі суди зруйновані і здійснення правосуддя є неможливим. Проте в умовах війни зростають вимоги до суддів, оскільки є колосальна різниця у здійсненні правосуддя у воєнний час та у мирний час. Акцентується увага, що головним обов'язком суддів під час війни є відновлення порушеного права і утвердження принципів верховенства права та справедливості. Під справедливим судочинством необхідно розуміти не лише справедливість самої процедури правосуддя, але і результат правосуддя – винесення судом справедливого вердикту.

Автор аналізує досвід Голови Верховного суду Ізраїлю Аарона Барака, який описує своє бачення щодо здійснення правосуддя в умовах війни. Такий досвід є безцінним, оскільки Ізраїль весь час знаходиться в небезпеці і в сфері здійснення правосуддя розроблено відповідні корисні та позитивні напрацювання. Українським суддям доцільно переймати такий досвід ізраїльських колег, оскільки Україна тривалий час після закінчення війни також може знаходитися у небезпеці поряд з таким непередбачуваним і агресивним сусідом. Автор звертає увагу, що несправедливість судового процесу породжує негативні наслідки, тому усі зусилля судової влади повинні бути спрямовані на максимально ефективне виконання своїх функцій, утвердження принципу справедливості як мети правосуддя. Справедливість – це основний принцип судочинства, яким повинен керуватися суддя при прийнятті рішення.

Ключові слова: правосуддя, воєнний стан, справедливе судочинство, суддя, рішення суду.

Shelever N. V. Peculiarities of ensuring the constitutional right to a fair court during the war.

In the article the author considers the issue of ensuring the right of all to a fair trial guaranteed by article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Currently, Ukraine remains in a grinding situation, because by the Decree of the President of Ukraine on February 24, 2022 the state of war has been declared. This, needless to say, has affected justice, which is being provided with certain peculiarities, but the quality of justice, according to the author, should not deteriorate during the war, yet rather improve. Therefore, in this study, the author tries to prove it and show that a failure to respect the right to a fair trial has negative consequences. The Supreme Court has now changed the territorial jurisdiction of the

courts due to the fact that some courts have been destroyed and it is impossible to provide justice. However, during the state of war, the requirements for judges are growing, as there is a huge difference between the provision of justice in wartime and in peacetime. It is emphasized that the main duty of judges during the war is to restore the violated law and to establish the principles of the rule of law and justice. A fair trial should be understood not only as the fairness of the justice procedure itself, but also as the result of justice – the issuance of a fair verdict by the court.

The author analyses the experience of the President of the Supreme Court of Israel Aharon Barak, who describes his vision for the delivering of justice in wartime. This experience is invaluable, as Israel constantly stays in danger so relevant useful and positive developments have been developed in the field of justice. It is advisable for Ukrainian judges to take over the experience of their Israeli counterparts, as Ukraine may also be in jeopardy alongside such an unpredictable and aggressive neighbour for a long time after the end of the war. The author draws attention to the fact that the injustice of the judicial process has negative consequences, so all the efforts of the judiciary should be aimed at the most effective performance of its functions, the establishment of the principle of justice as the goal of judgement. Justice is the basic principle of trial that a judge should follow when making a decision.

Key words: justice, martial law, fair trial, judge, court decision.

Постановка проблеми. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 в нашій державі введено воєнний стан [1]. Багато судів на даний час зруйновано і правосуддя не здійснюється, тому Верховним Судом змінено територіальну підсудність судових справ. У відповідності до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) кожен має право на справедливий суд [2]. В умовах війни вимоги до суддів зростають щодо здійснення справедливого судочинства. Тому актуальним питанням сьогодення є дослідження особливостей здійснення правосуддя у воєнний час, проблем, які виникають та надання відповідних рекомендацій щодо їх вирішення з врахуванням іноземного досвіду. Це і буде **метою** нашої статті.

Стан опрацювання проблематики. На даний час тема нашого дослідження є новою, вкрай актуальною та необхідною. Право на справедливий суд досліджувалося і теоретиками, і практиками такими як В. Буткевич, О. Лемак, П. Рабінович, М. Савчин, С. Шевчук та іншими. Проте ми зосередили свою увагу саме на питанні забезпечення в Україні справедливого суду саме у воєнний час. Вважаємо, що ефективна реалізація ст. 6 Конвенції під час війни є вкрай необхідною, оскільки суди зобов'язані відновлювати порушене право в таких умовах. Слід зазначити, що у воєнний час навантаження на суддів значно зменшилося, бо звернення до судів знизилася на 90%.

Виклад основного матеріалу. 10 травня 2006 року Указом Президента України затверджено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні (далі – Концепція). Метою даного документу є побудова такої системи правосуддя, яка гарантуватиме право особи на справедливий суд [3].

П.Д. Гуйван зазначає, що «право на справедливий судовий розгляд є однією з визначальних правових ідей, які забезпечують захист прав особи. Вимоги до сутності права на справедливий суд прописані у самому тексті статті 6 Конвенції. Між тим, з огляду на те, що застосування та тлумачення при цьому сутності кожного припису Конвенції, у тому числі – права на справедливий суд, здійснюється Європейським судом з прав людини, тут існують свої особливості, які необхідно враховувати. При цьому слід відзначити, що проблематика, пов'язана з вивченням правової природи рішень ЄСПЛ та їхньої адаптації до національного правозастосовного майданчику з огляду на багатоманітність проявів та важливість результату, залишається вельми актуальною. Отже, при здійсненні судочинства у цивільних справах правозастосовний орган має дотримуватися усіх конвенційних ознак як елементів права особи на справедливий суд, а також положень «неписаного права», які ґрунтуються на засадах моралі, гуманності, розумності та справедливості» [4, с. 110].

Конвенція гарантує справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку. Проте і рішення суду повинно бути справедливим. Вважаємо, що під справедливим судочинством потрібно розуміти власне справедливість самої процедури правосуддя, тобто у відповідності до процесуальних норм плюс винесення судом справедливого вердикту.

Правова культура тісно пов'язана із справедливістю рішення суду, бо судові рішення є актами юридичної культури та справедливості і у них виражається сприйняття судом самої ідеї справедливості, наслідком чого є відновлення відшкодування шкоди та відновлення справедливості.

12.02.2015 року Верховною Радою України прийнято Закон «Про забезпечення права на справедливий суд», яким гарантується захист прав людини справедливим судом. Колишній суддя Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ Олег Ткачук при аналізі цього акта задається питанням: «Чи можна такими законодавчими механізмами забезпечити суцільну справедливість суддів?» [5].

Він зазначає, що справедливість є більше моральна категорія, ніж правова і для правосуддя саме друга категорія має значення. Справедливий суддя повинен забезпечувати рівність сторін. Справедливий є той суддя, який забезпечив змагальність для сторін. На його думку, «саме тому міжнародні стандарти передбачають право на судовий захист у рамках справедливого розгляду, а не тільки справедливого рішення» [5]. Якщо суддя розглядає справи у розумний строк, то він є справедливим. При цьому має проявляти повагу до сторін і вирішувати швидко питання, контролювати справи, щоб не було тяганини. Окрім цього має виявляти повагу до закону і своєю поведінкою «зміцнювати довіру людей до чесності й неупередженості судової влади» [5].

На нашу думку, хибною є думка Олега Ткачука стосовно того, що суддя є справедливим у випадку, якщо він розглядає справи у розумний строк [5]. Вважаємо, що здійснення правосуддя у розумні строки є обов'язком судді і це аж ніяк не свідчить про справедливість судового розгляду. Все залежить, насамперед, від правової культури та правової свідомості судді, а не від дотримання процесуальних строків. Окрім цього, у складних умовах зростають вимоги до судді. В умовах воєнного стану, судді повинні бути бездоганними у всьому.

У Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи про незалежність, дієвість та роль суддів від 13 жовтня 1994 року зазначається, що «судді мають право і повинні мати повноваження виконувати свої суддівські обов'язки для забезпечення належного застосування закону та для справедливого, ефективного і швидкого розгляду судових справ» [6].

Взагалі справедливість судового процесу досить спірне питання. Адже, те, що справедливе для одного є несправедливим для іншого. У кожного своя справедливість і звісно, що після судового розгляду одна із сторін розглядає судові рішення як несправедливе. Тому завданням судді є максимально належно обґрунтовувати прийняте ним рішення та посилатися на відповідні рішення ЄСПЛ. У разі прогалин у законодавстві ми пропонуємо перейняти досвід Ізраїлю. Так, у разі відсутності норми, яка регулює суспільні відносини, суддя Ізраїлю застосовує норми права тої держави, де такі правовідносини урегульовані.

Війна в Україні змінила життя всіх та завдає великих збитків як державі, так і цивільному населенню. У часи війни судді мають найважчі випробування, оскільки повинні максимально захищати демократію, права людини, що є значно складніше, ніж у мирний час. Між війною і миром є дуже тонка межа. Те, що для однієї людини є миром, для іншої – це війна. Аарон Барак зазначає, що Ізраїль завжди перебуває у небезпеці. І тому він, як суддя Верховного суду Ізраїлю, повинен серйозно відноситися до прав людини у такій ситуації. Підхід повинен бути однаковий, тобто не повинен залежати від того чи є у державі мир чи війна [7, с. 148].

Аарон Барак справедливо зазначає, що «...помилка судової влади під час війни та тероризму гірша, ніж помилка законодавчої і виконавчої влади в часи війни та тероризму. Причина в тому, що помилки судової влади залишаються з демократією, коли мине загроза тероризму і закріпиться це як магніт для розробки нових і проблемних законів. Не так це з помилками інших гілок, які можна стерти із законодавства чи виконавчих дій і зазвичай забуваються» [7, с. 149].

Судді повинні забезпечувати справедливість судочинства. На це впливає, насамперед, правова культура судді, його правосвідомість, мудрість, яка передається від одних суддів до інших. Судді повинні відстоювати ті цінності, які закріплені в Конституції, бо там є воля народу. Найбільші випробування мають судді саме під час війни, бо захищати демократію, права людини є значно важчим обов'язком, ніж у часи миру.

На нашу думку, Україна повинна вчитися жити в нових умовах, а саме в небезпеці. Війна у нашій державі закінчиться, але не виключено, що ситуація може бути як у Ізраїлі, тобто ми можемо бути в постійній небезпеці, тому потрібно вчитися жити в таких умовах. І судді у даній ситуації не є винятком. Вони мають стати мірилом справедливості і забезпечувати нам якийсь відсоток безпеки.

Судові рішення є справедливими лише в тому випадку, якщо судді дотримуються закону. Справедливе рішення є завжди розумним, гуманним, але для цього суддя повинен правильно дослідити обставини справи, здійснити правильну соціальну та правову оцінку, розтлумачити конкретну правову

норму. Слід зазначити, що справедливість не завжди співпадає із законністю. Суддя в межах правової норми може знайти правильне рішення, але якщо врахувати індивідуальні особливості конкретної справи, то це рішення не завжди буде справедливим. Тому в юридичній практиці справедливість має особливе значення. Це не лише моральна, але і правова категорія, яка повинна пронизувати ціле судове рішення. Це основний принцип судочинства, яким повинен керуватися суддя при прийнятті рішення. Адже недаремно «jus» – це «право», а «justitia» – «правосуддя», «справедливість». Виходить, що правосуддя та справедливість є синонімами. Це нерозривні поняття. Саме принципом справедливості зобов'язані керуватися судді в тому випадку, коли застосовують «свободу розсуду».

Справедливим є те рішення суду, в якому міститься точне з'ясування обставин справи, правильний вибір правової норми та відповідне тлумачення суддею, належна оцінка ним правової норми. Застосовуючи аналогію закону чи аналогію права суддя повинен діяти в рамках закону, діяти добросовісно та не зловживати свободою розсуду. В судовому рішенні повинна бути закріплена справедливість, але для цього потрібна висока правова свідомість відповідного судді.

Слід зазначити, що у Концепції звертається увага на необґрунтованість повернення позовних заяв судами, порушення розумних строків. Це пов'язано з тим, що нема «чіткого механізму відповідальності суддів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій» [3].

Концепція виділяє доступність до правосуддя як основу справедливого судочинства. В документі зазначається, що «принцип вільного доступу до правосуддя передбачає обов'язок судів не відмовляти у розгляді справ компетентної юрисдикції з метою захисту порушеного права, свобод та інтересів особи, територіально зручне місцезнаходження судів, наявність достатньої кількості судів і суддів на території України» [3]. У зв'язку з цим під час війни Верховним Судом змінено територіальну підсудність судових справ, бо деякі суди зруйновані і здійснення правосуддя є неможливим.

Висновки. Справедливість відіграє важливу роль у судочинстві. Наслідком несправедливості судового процесу є те, що формуються у населення хибні уявлення про роль права і закону в житті людини та суспільства. Велике значення також має культура судочинства, яка впливає на втілення ідеї про справедливість права, захист прав громадян, рівність усіх трьох гілок влади. У часи війни завданням суддів є захист Конституції, демократії, таким чином вони ведуть свій фронт – захист прав людини та основних фундаментальних цінностей та принципів, основним з яких є саме справедливість.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Дата оновлення: 18.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення: 17.04. 2022).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 17.04.2022).
3. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні: Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. Дата оновлення: 04.06.2006. URL: (дата звернення: 21.04.2022).
4. Гуйван П.Д. Право на справедливий суд: сутність та темпоральні виміри за міжнародними стандартами: монографія. Харків: Право, 2019. 584 с.
5. Олег Ткачук. Чи справедливі українські судді. Закон і Бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/120851.html> (дата звернення: 01.05.2022).
6. Рекомендація № 94 (12) «Незалежність, дієвість та роль суддів»: Комітет міністрів Ради від 13 жовтня 1994 р. № 94 (12). Дата оновлення: 17.11.2010. URL:(дата звернення: 03.05.2022).
7. Aharon Barak. Foreword: a judge on judging: the role of a Supreme Court in a democracy. HeinOnline. 116 Harv. L. Rev. 19 2002-2003/ 144 p.